

Janusz Symonides, Tadeusz Jasudowicz

"Likwidacja państwa pruskiego.
Ustawa nr 46 Sojuszniczej Rady
Kontroli nad Niemcami", Alfons
Klaffkowski, Warszawa 1967 :
[recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 562-565

1967

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RECENZJE I OMÓWIENIA

Alfons Klafkowski; *Likwidacja państwa pruskiego. Ustawa nr 46 Sojuszniczej Rady Kontroli nad Niemcami*, Warszawa 1967, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, ss. 149.

Problematyka współczesnych stosunków polsko-niemieckich będących konsekwencją II wojny światowej podejmowana może być na dwu płaszczyznach: historycznej i prawno-międzynarodowej. Konieczność równoległego traktowania tych zagadnień wynika z faktu, iż historia współczesnych stosunków międzynarodowych została w znacznej mierze zdeterminowana przez akty prawno-międzynarodowe. Nie zawsze jednak historyk przekonany jest o słuszności uwzględniania argumentacji prawno-międzynarodowej. Poważniejszym wyjątkiem od tej praktyki są opracowania dotyczące zmian terytorialnych, jakie nastąpiły w wyniku postanowień poczdamskich¹.

Korzyści płynące z takiego potraktowania tych zagadnień są wielorakie. Przede wszystkim odnotować należy, iż przy omawianiu konsekwencji II wojny światowej tradycyjne podejście historyczne skoncentrowane na stronie faktograficznej zjawisk, wyjaśniające przyczyny czy motywy zmian, jest stanowczo nie wystarczające w momencie, gdy historyk staje wobec konieczności dokonania ogólnej oceny ich słuszności. W dyskusji bowiem, jaką toczy nauka polska z rewizjonistyczną nauką zachodnioniemiecką, warunkiem *sine qua non* jest znajomość argumentacji prawno-międzynarodowej. Wynika ona również z wysuwanego postulatu integracji nauk, czego konsekwencją może być tylko wzbogacenie warsztatu historyka o elementy prawno-międzynarodowe, a prawnika o argumentację historyczną.

Prawnikiem, którego zasługi w tym zakresie są szczególnie wielkie, jest profesor Alfons Klafkowski. Owocem jego wieloletniej pracy badawczej jest imponujący dorobek obejmujący szereg monografii i artykułów, składających się na kilkaset pozycji bibliograficznych z tego kręgu tematycznego². Z książek, które uzyskały szczególną popularność oraz wysoką ocenę wymieniłem przede wszystkim *Umowę Poczdamską z dnia 2 VIII 1945 r.*, wydaną w 1960 r., która ukazała się następnie w edycji angielskiej w 1963 r.

¹ Przykładem należytego uwzględniania argumentów prawno-międzynarodowych są prace: J. Krasuskiego, *W sprawie Prus*, Przegląd Zachodni, 1965/4, ss. 197—212 oraz T. Cieślaka, *Państwo pruskie i jego tradycje*, Warszawa 1963, ss. 12.

² Tytułem przykładu wymieńmy choćby podstawowe monografie: *Sprawa traktatu pokoju z Niemcami*, Warszawa 1953, ss. 174; *Granica polsko-niemiecka a konkordaty z lat 1929 i 1933*, Warszawa 1958, ss. 486; *Umowa Poczdamska z dnia 2 VIII 1945 r.*, Warszawa 1960, ss. 629; *Podstawowe problemy prawne likwidacji skutków wojny 1939—1945 a dwa państwa niemieckie*, Poznań 1966, ss. 439; *Zasady norymberskie a rozwój prawa międzynarodowego*, Warszawa 1966, ss. 58.

i francuskiej w 1964 r. Godną podkreślenia jest pozytywna ocena, jaką uzyskała ta monografia w recenzjach obcojęzycznych³.

A. Klafkowski nie uważa jednak, by wszystkie jego twierdzenia lub tezy miały walor ponadczasowy, co powoduje, iż niektóre z omawianych uprzednio wątków tematycznych bierze on ponownie na swój warsztat, dopełniając i weryfikując swoją argumentację. Taki właśnie charakter nosi w znacznym stopniu praca pt. *Podstawowe problemy prawne likwidacji skutków wojny 1939—1945, a dwa państwa niemieckie*, wydana w 1966 r. oraz recenzowana monografia. Owa skrupulatność badacza i stałe dążenie do perfekcji widoczne są choćby na przykładzie *Likwidacji państwa pruskiego...*, która stanowi rozwinięcie artykułu pt. *Ustawa nr 46 o likwidacji Prus z dnia 25 II 1947 r.*, opublikowanego w dziesięciolecie wydania tej ustawy w „Przeglądzie Zachodnim” w 1956 r.

Zagadnienie likwidacji państwa pruskiego, aczkolwiek odnotowane w pracach historycznych, traktowane jest jednak marginalnie. Z autorów, którzy rozważają tę kwestię, wymienić należy przede wszystkim: G. Labudy, *Dzieje Prus jako zagadnienie historiograficzne i Wschodnia ekspansja Niemiec w Europie Środkowej*; T. Cieślaka, *Państwo pruskie i jego tradycje* oraz J. Krasuskiego, *Problem Prus na tle ustroju terytorialnego Rzeszy i W sprawie Prus*. Jeżeli chodzi o historiografię zachodnioniemiecką, to poświadcza ona temu zagadnieniu niewiele miejsca, przenosząc raczej akcent na gloryfikowanie dziejów Prus.

Powstaje zatem naturalne pytanie: czy warto zajmować się tym problemem na płaszczyźnie prawnej? Odpowiedź na to jest zdecydowanie pozytywna. Likwidacja państwa pruskiego posiada bowiem określone i ważne następstwa prawno-polityczne. Ustawa nr 46 Sojuszniczej Rady Kontroli nad Niemcami stanowi przecież jedno z ważnych ogniw w systemie stworzonym przez umowę poczdamską, z którego wynikają dla Polski określone rozszczenia wobec członków Sojuszniczej Rady Kontroli oraz wobec obu państw niemieckich. Stąd też znajomość analizy prawno-międzynarodowej likwidacji państwa pruskiego stanowić musi istotny element naszej świadomości społecznej.

Omawiany problem jest politycznie aktualny, o czym świadczyć może dyskusja, jaka w latach 1955—1956 odbywała się w NRF w związku z projektem zmiany granic poszczególnych krajów wchodzących w skład NRF. Wówczas to wysunięto w prasie zachodnioniemieckiej postulat przywrócenia państwa pruskiego. Wprawdzie teza ta nie uzyskała powszechnej akceptacji, tym niemniej, jak podkreśla A. Klafkowski, nie brakuje w NRF objawów wyraźnego nawiązania do tych tradycji państwa pruskiego, które zostały przez Ustawę nr 46 ostatecznie przekreślone. Wystarczy tu wskazać na działalność różnego rodzaju organizacji przesiedleńczych, wojskowych i politycznych, korzystających z niedwuznacznego poparcia rządu NRF, a przecież domagających się odtworzenia państwa pruskiego, co pośrednio wynika z hasła przywrócenia granic Rzeszy z 1937 r.

Zagadnienie likwidacji państwa pruskiego wykląda A. Klafkowski w pięciu rozdziałach, z których pierwszy poświęcony jest omówieniu genezy decyzji w sprawie jego likwidacji jako wyniku II wojny światowej, trzy następne zaś traktują o likwidacji poszczególnych elementów państwa, a więc o zaniku władzy najwyższej, o zlikwidowaniu podstawy terytorialnej oraz o przesied-

³ Por. „Revue Générale du Droit International Public” 1965, s. 548 (rec. Ch. Rousseau) oraz „American Journal of International Law” 1965, ss. 697—698 (rec. F. Váli).

leniu ludności niemieckiej z określonej części terytorium państwa pruskiego. Praca kończy się rozważaniami o stosunku, w jakim do Ustawy nr 46 pozostają dwa państwa niemieckie.

Likwidacja Prus była nieodłącznym elementem planów reorganizacji Europy, przy czym pierwszej konfrontacji poglądów dokonały Mocarstwa Sojusznicze na konferencji trzech mocarstw w Teheranie w 1943 r. Z opublikowanej dokumentacji wynika, że wszystkie strony dążyły do osłabienia Prus, a w ostateczności do ich likwidacji. Zdaniem A. Kiafrowskiego, z korespondencji dyplomatycznej ogłoszonej po II wojnie światowej wynika, że już w Teheranie zapadły decyzje wstępne dotyczące likwidacji państwa pruskiego. Zostały one następnie ujawnione na konferencji jałtańskiej w 1945 r. Umowa jałtańska w swym rozdziale drugim, dotyczącym okupacji i kontroli Niemiec, zapowiedziała traktowanie ich jako całości przy równoczesnym podziale na cztery oddzielne strefy okupacyjne. Również na gruncie koncepcji „Niemiec jako całości” stanęła konferencja i umowa poczdamska z lipca — sierpnia 1945 r.

Ustawa nr 46 została wydana przez Sojuszniczą Radę Kontroli nad Niemcami, utworzoną przez cztery mocarstwa okupacyjne, działające na podstawie upoważnienia Narodów Zjednoczonych. Szczególna pozycja czterech mocarstw wynikała z szeregu aktów międzynarodowych uznanych przez Narody Zjednoczone, jak: deklaracja Narodów Zjednoczonych z 1 stycznia 1942 r., deklaracje moskiewskie z 30 października 1943 r. i in. Wynikała ona również z aktu bezwarunkowej kapitulacji z 8 maja 1945 r. oraz z deklaracji czterech głównych mocarstw z dnia 5 czerwca 1945 r. w sprawie objęcia najwyższej władzy w Niemczech.

Działając zgodnie ze swoimi kompetencjami oraz zgodnie z postanowieniami wymienionych konferencji i aktów prawno-międzynarodowych, Sojusznicza Rada Kontroli nad Niemcami wydała 25 lutego 1947 r. Ustawę nr 46 dotyczącą likwidacji państwa pruskiego. Ustawa ta składa się z wstępu oraz z czterech artykułów. Art. I stwierdza, że „Państwo pruskie, jego rząd centralny i wszystkie jego organa są rozwiązane”. Art. II postanawia, że „obszary, które wchodziły w skład państwa pruskiego, a obecnie znajdują się pod zwierzchnią władzą Rady Kontroli, otrzymują statut krajów (*Länder*) albo będą włączone do innych krajów (*Länder*)”, likwidując w ten sposób terytorialną podstawę państwa pruskiego.

Likwidacja terytorium państwa pruskiego dotyczyła w praktyce przede wszystkim obszarów znajdujących się pod okupacją mocarstw sojuszniczych, zważywszy, że już uprzednio umowa poczdamska, cedując Polsce terytoria na wschód od linii Odra — Nysa Łużycka, uczyniła pierwszy krok ku całkowitej likwidacji podstaw terytorialnych państwa pruskiego. Mocą jej postanowień obszary cedowane nie zostały objęte terytorialną kompetencją Sojuszniczej Rady Kontroli nad Niemcami.

Motywy likwidacji państwa pruskiego ustala wstęp do ustawy stwierdzając, że wynika ona z interesów utrzymania pokoju i bezpieczeństwa narodów oraz z dążenia do zapewnienia przyszej odbudowy życia politycznego Niemiec na podstawie demokratycznej. Oceniając w historycznej perspektywie rolę Prus, Sojusznicza Rada Kontroli wyraźnie stwierdza: „Państwo pruskie, które od dawnych czasów było kolebką militarryzmu i reakcji w Niemczech (podkreślenie nasze — J.S., T.J.) faktycznie przestało istnieć”.

Z punktu widzenia naszych interesów istotne znaczenie posiada art. III ustawy, który mówi: „Uprawnienia rządowe i administracyjne, mienie i zobowiązania byłego państwa pruskiego przejdą na właściwe kraje

z uwzględnieniem układów, jakie mogą okazać się konieczne i zostaną zawarte przez Sojuszniczą Radę Kontroli". Z artykułu tego wynikają bowiem roszczenia Polski kierowane zrazu wobec Sojuszniczej Rady Kontroli w zakresie tych zagadnień terytorialnych, które zostały uregulowane przez jej ustawodawstwo (a więc z wyłączeniem terytoriów przekazanych Polsce), a następnie wobec dwóch państw niemieckich o uznanie i wykonanie postanowień terytorialnych umowy poczdamskiej. Z uwagi na to, że Niemiecka Republika Demokratyczna zobowiązała swoje całkowicie wykonała, roszczenia te kierowane są wspólnie wobec NRF.

Roszczenia wynikające z Ustawy nr 46 A. Klafkowski grupuje w sześciu punktach wskazując, iż mogą one być wysuwane obok roszczeń do Sojuszniczej Rady Kontroli i Niemieckiej Republiki Federalnej, także wobec czterech mocarstw okupacyjnych m.in. o uznanie praw Polski do udziału w tych konferencjach międzynarodowych, które dotyczą „Niemiec jako całości”, jak również wobec państw, w których utrzymuje Polska stosunki dyplomatyczne, o uznanie jej obecnych granic i statusu terytorialnego oraz wobec Organizacji Narodów Zjednoczonych o pełne wykonanie umowy jaltańskiej i umowy poczdamskiej.

O ile uprawnienia te wynikają nie tylko z samej Ustawy nr 46, ale przede wszystkim z umowy poczdamskiej oraz z innych aktów prawno-międzynarodowych z nią powiązanych, o tyle roszczeniem wynikającym z samej Ustawy nr 46, kierowanym wobec Stolicy Apostolskiej, jest żądanie uznania zasady, że granice diecezji nie mogą być inne niż granice państwowe. Ustawa nr 46 zlikwidowała bowiem państwo pruskie, w którym Stolica Apostolska zawarła w 1929 r. konkordat. Mimo to, jak podkreśla Autor, systematycznie mianowany jest „biskup misyjny”, działający na terytorium NRF w stosunku do ludności katolickiej zlikwidowanego państwa pruskiego. Na uwagę zasługuje fakt, iż pierwszym takim biskupem został biskup warmiński. Zachowanie przez Stolicę Apostolską „dawnych biskupstw na uchodźstwie”, obejmujących terytorium zlikwidowanego państwa pruskiego jest, rzecz oczywista, niezgodne z Ustawą nr 46. Niezgodne jest to również z zasadą, gdzie indziej powszechnie uznawaną przez Stolicę Apostolską, że nieskuteczny konkordat jest równocześnie nieważnym konkordatem.

Recenzowana monografia może być z dużym zainteresowaniem i pożytkiem przeczytana nie tylko przez fachowców, tak historyków jak i prawników, ale także przez szerokie kręgi czytelników. A. Klafkowski ustrzegł się bowiem przed nadmierną fachowością i nadużyciem specjalistycznego słownictwa i, z myślą o przeciętnie przygotowanym czytelniku, wiele terminów i zwrotów zaopatrzył w niezbędne wyjaśnienia. Nie oznacza to wszakże, by poszedł po linii całkowitej popularyzacji i publicystycznego wykładu. Praca ta jest kolejnym osiągnięciem w jego znakomicie zorganizowanym warsztacie naukowym. Należy ona do tego kręgu tematycznego, który posiada szczególne znaczenie dla Polski, a który od wielu lat z tak wielkim powodzeniem uprawia Profesor Klafkowski.

Janusz Symonides, Tadeusz Jasudowicz

Przemiany społeczne na Ziemiach Zachodnich. Praca zbiorowa pod redakcją W. Markiewicza i P. Rybickiego, Poznań 1967, ss. 456, Instytut Zachodni.

Po serii studiów szczegółowych z zakresu nauk ekonomicznych, socjologii, będących wyrazem aktualnie prowadzonych badań, Instytut Zachodni przystąpił do publikowania zbiorowych opracowań, dotyczących różnorodnych